Jaaroverzicht Archeologie 2019

ITAMAR DE ROOZE, FRANCIEN SNIEDER, MATTIJS WIJKER

In 2019 bestond het Centrum voor Archeologie Amersfoort 35 jaar. De opgravingen bij het voormalige Elisabeth-ziekenhuis (aan de Heiligenbergerweg), aan de Emiclaerseweg en aan de Horsterweg (Leusden) leverden belangrijke resultaten op voor de geschiedenis van Amersfoort en omstreken.

Onderzoek aan de paalsporen aan de Emiclaerseweg, veelal uit de 10e/11e eeuw.

In 1984 werd de eerste stadsarcheoloog in Amersfoort aangesteld. Er waren grootscheepse ontwikkelingen in de binnenstad, zoals de afbraak van de markthallen aan de Breestraat. Deze zorgden voor een gevoel van urgentie, uitmondend in de aanstelling van een stadsarcheoloog. archeologen van het CAR prijzen zich al 35 jaar gelukkig met de hulp van een grote schare enthousiaste en deskundige vrijwilligers. Eind 2019 namen we afscheid van vrijwilliger Hans de Jong, die vanaf het allereerste begin de stadsarcheologen heeft ondersteund.

De contouren van een boomkistgraf tekenen zich af tegen het lichte zand van de natuurlijke bodem. De donkere verkleuring is wat overblijft van de houten kist.

Het voormalige Meanderziekenhuis, Elisabethlocatie

De voormalig Elisabethlocatie van het Meanderziekenhuis en Park Randenbroek, gelegen langs de Heiligenbergerbeek, worden herontwikkeld. Het ziekenhuisterrein krijgt een groenbestemming en wordt als park ingericht, waarbij alleen het ketelhuis met schoorsteen en de villa aan de Heiligenbergerweg behouden blijven.

Al eerder hebben er in het kader van deze plannen archeologische onderzoeken plaatsgevonden.[1] Tijdens die onderzoeken zijn op verschillende locaties resten uit de Steentijd ontdekt, met name de laatste fase van het Neolithicum en de overgang naar de Bronstijd, globaal 2500 – 2000 v.C.. De resten zijn gevonden in een pakket verstoven zand en in het dekzand (de natuurlijke ondergrond). Vuurstenen werktuigen en afslagen (resten van vuursteenbewerking) laten zien dat hier toen mensen hebben geleefd. Voorbeelden zijn een fragment van een gepolijste natuurstenen bijl en zeer fragiel aardewerk. Wat deze mensen hier precies hebben gedaan, kon niet met deze onderzoeken worden aangetoond; daarvoor werd een te klein gedeelte opgegraven. Er is hier niet verder gegraven; de plannen van de parkaanleg zijn zodanig aangepast dat de resten in de bodem bewaard konden blijven en dus vervolgonderzoek niet meer noodzakelijk was.

In 2018 en 2019 is een ander deel van het Elizabethterrein, ter hoogte van de Heiligenbergerweg, door middel van proefsleuven onderzocht. Bij dit onderzoek zijn wederom sporen en vondsten (vuurstenen werktuigen en aardewerk) uit de periode Late Neolithicum tot Vroege Bronstijd gedaan, zoals sporen van inhumatie- en crematiegraven. In de laag van het toenmalige loopniveau waren verder bewerkingssporen van het land zichtbaar. Dat zijn mogelijk eergetouwkrassen en/of spitsporen (eeneergetouw is de vroegste vorm van de ploeg).

De eergetouwkrassen laten zien dat de mensen die hier hebben geleefd al aan landbouw deden. Het zijn daarmee de oudste sporen van landbouw die ooit in Amersfoort zijn ontdekt. Deze sporen in combinatie met de graven maken het zeer waarschijnlijk dat in de directe omgeving een nederzetting uit dezelfde periode heeft gelegen.

Ook de aangetroffen sporen uit 2018 en 2019 zijn niet nader onderzocht en weer afgedekt. Het betrof hier een inventariserend onderzoek, waarbij wordt nagegaan in hoeverre er archeologische sporen in de bodem zitten. De sporen en vondsten zijn zo arbeidsintensief om te onderzoeken, dat het eventueel volledig opgraven ervan tot enorme kosten zou leiden. De ontwikkelingsplannen zijn dan ook ter plaatse zodanig aangepast dat de vindplaats verder niet wordt bedreigd en in de bodem bewaard kan blijven.

De vondst van deze resten toont aan dat de Neolithische vindplaats die in 2014 en 2015 al was ontdekt heeft doorgelopen tot in elk geval aan de Heiligenbergerweg in het oosten. De westgrens wordt bepaald door de Heiligenbergerbeek. Over de noord- en zuidgrens kunnen geen uitspraken worden gedaan, anders dan dat deze zich nog buiten het onderzoeksgebied uitstrekt.

Emiclaerseweg 13

De bouw van woonhuizen aan de Emiclaerseweg 13 in Hoogland (nu Zielhorst) bood de stadsarcheologen de gelegenheid in dit interessante gebied onderzoek te doen. Uit eerdere onderzoeken bleek al dat Hoogland al eeuwen lang erg in trek was als vestigingsplaats. De vroegste sporen en vondsten dateren uit de Steentijd, maar ook uit de Bronstijd, IJzertijd en zelfs (inheems) Romeinse tijd zijn in de afgelopen jaren veelvuldig vondsten van bewoning gedaan. In 1989 werd, pal tegenover Emiclaerseweg 13, een inheems Romeins grafveld uit het begin van de 3e eeuw n.C. ontdekt. Ook na de Romeinse tijd bleef Hoogland een grote aantrekkingskracht uitoefenen. Uit historische bronnen blijkt dat vrijwel al het grondgebied in de 10e en 11e eeuw eigendom was van de Paulusabdij te Utrecht. Een groot deel van het gebied werd toen aangeduid met de naam Emiclaer.

De naam Emiclaer in Emiclaerseweg is een toponiem dat naar een oud middeleeuws *gerecht* (bestuursgrondgebied) verwijst. In de 11e eeuw liet de Paulusabdij het land in en rondom Hoogland ontginnen. Ze deed dit door stukken land ter ontginning in leen uit te geven aan notabelen (rijke boeren), die vervolgens hierover belasting (*tienden*) moesten betalen aan de abdij. Deze tienden, eerst nog in natura, werden geïnd in het administratieve centrum (*vroonhoeve*) van de regio. Dit centrum, waarvan de exacte locatie tot op heden niet bekend is, lag in deze periode in het gerecht Emiclaer.

Sporen uit de periode van het functioneren van het gerecht Emiclaer zijn al enkele malen aangetroffen in Hoogland, terwijl deze in Amersfoort heel schaars zijn. Kortom, Hoogland is archeologisch en historisch gezien een heel interessant gebied en de verwachtingen waren hoog gespannen toen in februari 2019 de eerst schep de grond in ging aan de Emiclaerseweg. Al snel bleek een deel van het terrein met de bouw van een schuur in de jaren zestig van de 20e eeuw te zijn verstoord. De delen die niet verstoord waren bevatten echter een grote hoeveelheid archeologische resten. De oudste vondsten en sporen die zijn gevonden dateren uit de Steentijd, IJzertijd en (inheems) Romeinse tijd. Het overgrote deel dateert, op basis van het aardewerk, uit de 10e en 11e eeuw en uit de Late Middeleeuwen. Het zijn met name de 10e- en 11e-eeuwse resten die hier tot de verbeelding spreken.

Uit het onderzoek blijkt dat het inheems-Romeinse grafveld dat eind jaren tachtig aan de overkant van de Emiclaerseweg is gevonden, niet doorliep tot aan de westzijde van de weg. De westelijke begrenzing werd vermoedelijk gevormd door de Emiclaerseweg. Dit is geen vreemde constatering; graven en grafvelden uit de prehistorie en Romeinse tijd liggen vaak aan (oude) wegen. Dit zou in dit geval betekenen dat de Emiclaerseweg al in het begin van de 3e eeuw n.C. bestond en in gebruik was.

Geen grafvondsten dus aan deze kant van de weg. Er zijn wel veel *paalsporen* (verkleuringen in het zand op de plek waar een houten paal in de grond stond, zie afbeelding op pagina 168-169) uit diverse perioden ontdekt. Hieruit zijn tot nog toe een *spieker* uit de IJzertijd of inheems-Romeinse tijd en

1 Zie Flehite: Historisch jaarboek (2015) 171-172.

De oven die hoogstwaarschijnlijk diende voor metaalbewerking, gevonden aan de Emiclaerseweg.

een tweetal hooibergen uit de 10e /11e eeuw gevonden. Een spieker was een eenvoudig vierkant of rechthoekig gebouw, opgebouwd uit vier of meer palen, dat diende als voorraadschuur. De vloeren van spiekers liggen hoog boven de grond om te voorkomen dat vee en wild zich te goed zouden doen aan de opgeslagen voorraad.

Zowel de spieker als de hooibergen laten zien dat het terrein agrarisch is gebruikt. Heel interessant zijn de resten en vondsten van een oven, waaruit blijkt dat in de 10e /11e eeuw op dit terrein ook metaal is bewerkt.

Veel van de paalsporen en vondsten moeten nog nader worden onderzocht en het is dan ook heel goed mogelijk dat er tijdens de uitwerking nog meer structuren en activiteiten worden herkend. Het herkennen van structuren wordt hopelijk een stuk makkelijker wanneer al het aardewerk is gedateerd. Wat al wel door de eerste analyse van de vondsten kan worden geconstateerd is dat de bewoners vrij veel aardewerk gebruikten afkomstig uit Duitsland. Hierop duidt de vondst van relatief – in verhouding tot andere vindplaatsen in de buurt uit dezelfde tijd – veel van het zogenaamde Pingsdorf-aardewerk. Behalve dit geïmporteerde aardewerk zijn ook veel scherven van het lokaal vervaardigde kogelpot-aardewerk gevonden.

De relatief grote hoeveelheid importaardewerk en het feit dat ter plaatse metaal is bewerkt, leiden tot de conclusie dat de mensen die hier in de 10e/11e eeuw woonden tot de notabelen hebben gehoord.

Horsterweg, Leusden

In het najaar hebben de archeologen van het CAR vijf weken lang weer en wind getrotseerd aan de Horsterweg te Leusden. Dat deden ze niet zonder reden. Uit een vooronderzoek is gebleken dat zich hier resten uit de IJzertijd (800 v.C. tot begin van de jaartelling) bevinden. Bovendien zijn aan de overkant, aan de westzijde van de Horsterweg, resten van boerderijen uit die tijd gevonden tijdens onderzoek voorafgaand aan de aanleg van natuurgebied de Schammer en hockeyvelden. De hoger gelegen dekzandgebieden van Leusden en Amersfoort waren destijds zeer geschikte plekken om te wonen.

Hoewel regen, wind en hagel het opgraven niet altijd even makkelijk maakten, hebben de archeologen aan de Horsterweg een groot aantal sporen uit de IJzertijd gevonden. Zo zijn er onder andere meer dan 350 paalsporen blootgelegd, waarmee gebouwen gereconstrueerd kunnen worden. Aan het echte puzzelwerk – het uitwerken van de opgraving – moeten de archeologen nog beginnen, maar nu al is duidelijk dat hier één boerderij en meer dan tien *spiekers* (voorraadschuurtjes; zie hiervoor) hebben gestaan.

Andere opvallende vondsten van deze opgraving zijn een *spinklosje* (een hulpstuk voor het spinnen van wol) en veel, heel kleine, fragmenten (gruis) metaal. Van dit laatste moet nog onderzocht worden waar dit de resten van zijn, maar de logische vraag is of hier in het verleden ijzer werd bewerkt of gewonnen. De archeologen hopen daar de komende tijd antwoord op te vinden.

De omstandigheden om archeologisch onderzoek te doen aan de Horsterweg waren verre van ideaal; geregeld stond het opgravingvlak onder water.